

BOTTLIK ZSOLT [\[1\]](#)

A SZERB ETNIKAI TÉR VÁLTOZÁSAI A XX. SZÁZADBAN
A MAI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN [\[2\]](#)

1. Bevezetés

A Balkán szívében élő szerbek történelme az utóbbi három évszázadban meglehetősen viharos, háborúkkal terhes volt. Ez etnikai térszerkezetük látványos változásaiban is megmutatkozott. Etnikai törzsterületük nagyjából a Duna vonalától délre a Balkán-félszigeten található. A török előrenyomulása következtében a szerbség frontvonalba került, és az általuk lakott térségek súlypontjának főleg észak és nyugat felé való elmozdulása következett be, amely folyamat a XVIII. századig tartott. Ennek során kerültek nagy számban a történeti Magyarország, illetve Horvátország déli területeire, ahol különleges jogállást élvezve az ún. katonai határőrvidékek lakóivá váltak. Mindeközben fokozatos elvándorlásuk miatti térszerkezetük figyelhető meg Koszovo, Metohija, illetve a későbbi Sandžak területén.

Az I. világháborút követően a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia megalakulása után a szerb etnikai tér expanziója elsősorban az új állam határain belül erősödött föl, míg az ország határain kívül (Magyarországon, Romániában) rekedt számottevő szerb lakosság kisebbségi sorba került, ahol mai napig tartó, egyre gyorsuló regressziójuk figyelhető meg. Ez a folyamat Magyarországon mai határain belül elsősorban a repatriálások, illetve optálások miatt következett be.

A titói Jugoszlávia 1991-ben kezdődött felbomlása, majd teljes szétesése jelentősen átrendezte a szerbség etnikai térszerkezetét. Az önállósodott, korábbi szövetségi területeken, Horvátországban, Boszniában, valamint 1989-ig Szerbián belül autonóm státust élvező Koszovóban drasztikusan csökken a szerbek száma és aránya, míg Szerbiában, elsősorban a Vajdaságban térszerkezetük figyelhető meg. Eközben a mai Magyarország területén egyre gyorsuló asszimilációjuk miatt, településeiken egyre kisebb számban és arányban vannak jelen.

Jelen tanulmány fő célja, hogy Magyarország mai területén élő szerb kisebbség településterületének XX. századi változását térben és időben, valamint lélekszámának, arányának nyelvi-(etnikai-) határának változását és jelenlegi állapotát – regionális és település szinten – bemutassa. A korabeli adatokat a mai közigazgatási beosztásból kiindulva vetítettük vissza, és vizsgáltuk a szerb etnikum térbeli kiterjedésének változásait Magyarország jelenlegi területén. Ettől csak egy esetben – Szőreg – térünk el, mely községet 1973-ban csatolták Szegedhez, ahol magyarok éltek.

2. 1910-től 1990-ig

Az első világháború véres eseményei és az azt követő békeszerződések merőben új helyzetet teremtettek. A megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz a Bácskában egy tömbben élő mintegy 500 000 magyar anyanyelvű közösség került, ugyanakkor a szerbek által lakott községek nagy része az új ország lakója lett. Csupán az általunk is vizsgált néhány Duna menti (Budapest környéki), kelet-baranyai, illetve délkelet-magyarországi, jelentős szerb lakossággal bíró település maradt Magyarország jelenlegi határain belül (1. Ábra).

1. ábra. A magyarországi szerbek aránya és nagyobb közösségeik 1910-ben anyanyelv szerint

Ez utóbbi községekből a szerb csapatok kivonulása után és az optálási lehetőséget kihasználva, leginkább a kelet-baranyai és Tisza–Maros szögi térségből a szerbség tömegesen hagyta el Magyarországot, s költözött a határ másik oldalára. Így a 93 030 km²-re csökkent országban erősen megcsappanva a réginek csak igen kis töredéke él.

2. ábra. A szerbek számának változása Magyarországi mai területén (1773–2001)

E drasztikus csökkenést az 1920-as, még inkább az 1930-as adatsorok bizonyítják, miután a Magyarországon maradt szerbség jelentős része optálás útján az új délszláv államba került (2. ábra). Ennek eredményeképpen 1941-ben a számuk 5442 fő, és már csak 36 olyan község található a vizsgált területen, ahol a szerb anyanyelvűek aránya legalább 1%-os. Ezek közül abszolút többségben is csak Lóréven található, ahol arányuk 69%-os. Jelentős arányban ezenkívül még Szigetcsépen figyelhetők meg, ahol a lakosság 14%-a szerb anyanyelvű. 10%-nál nagyobb arányban négy községben (Deszk, Battonya, Százhalombatta, Újszentiván), 1–10%-os arányt meghaladó szórványban pedig további 13 településen élnek. Legnagyobb közösségeik a jelentős veszteségek miatt csupán Battonya esetében haladják meg az 1000 főt, míg a további jelentősebbnek mondható 11 szerb csoport létszáma 100 és 350 között mozog.

A mai Magyarország területén a már szórványban élő szerbek etnikai térszerkezete a II. világháború, illetve az azt követő időszak alatt jelentősen nem változott. Jóllehet az 1949-es népszámlálás etnikai adatai nem minden esetben tükrözik feltétlenül a valós helyzetet, a vallási adatok segítségével kirajzolható kép a szerbek esetében közelít a valósághoz. Ennek alapján a szerbek száma az országban nyolc év alatt csupán 284 fővel csökken. A szerbek

által lakott településeken általában 2-3%-os arányváltozást regisztrálhatunk a népszámlálások alapján. 12 településen haladja meg számuk a 100 főt, melyek közül a legnagyobb Battonyán (485 fő) található. A 300 főnél nagyobb csoportjaik száma négy (Magyarcsanak, Lórév, Pomáz, Deszk).

A második világháborút követő időszak proletár internacionalizmusa nem kedvezett az egyre kisebb számban és arányban jelen lévő magyarországi kisebbségek további fennmaradásának. Különösen igaz ez a szerbek mintegy 5000 fős magyarországi közösségére is, csak a rendszerváltást közvetlen megelőző időszakokban változik meg ismét, és kapnak nagyobb publicitást a magyarországi kisebbségek. A magyarországi szerbség számának és arányának, illetve a szerb etnikai tér csökkenésének ettől kezdve az asszimiláció következtében gyengülő nemzeti öntudatuk az oka. E folyamat leginkább azokon a területeken lassúbb, ahol a kisebbségi csoport szűkebb lakóhelyén meghaladja az abszolút többséget, vagy közösségük viszonylag nagyszámú.

Az identitástudat erőssége, az előbb említett asszimilációs folyamatok, illetve ezeken keresztül a szerbség létszáma részben azzal van összefüggésben, milyen a szerbség lakóhelyének földrajzi környezete. Nevezetesen, hogy lakóhelyük a társadalmi-gazdasági modernizáció elsődleges színteréül szolgáló urbánus régió, vagy esetleg halmozottan hátrányos helyzetű, ezáltal gyengébb életkörülményeket kínáló periferikus térség. Az előbbi térségek nyilvánvalóan a többségi magyarság bevándorlási célterületei, amely folyamat egy idő után felláthatja a kisebbségi közösségeket, nagyobb teret engedve a magyar asszimilációs nyomásnak (például a Budapest vagy Szeged környéki egykor jelentős szerb lakossággal rendelkező települései). Ugyanakkor a gazdaságilag elmaradottabb területek elvándorlásra készítik a fiatalokat, ezzel pedig nemcsak a szerbség száma és aránya csökken, hanem a nemzetiségi lakosság elöregedése is katasztrofálisan fokozódik (pl. Kelet-Baranyában).

Az 1990-es adatokat szemlélve pedig kitűnik, hogy a szerbség egykor jelentős csoportja elenyésző számra olvadt, s bár területileg néhány új településen is felbukkanva enyhe változás tapasztalható elterjedésükben, ez a jelentős csökkenés a második világháborút követően már nyelvi asszimilációnak köszönhető. Látjuk, hogy a XVIII. századtól folyamatosan veszít a szerbség arányából, egyre kevesebb helyen van többségben, sőt 1990-re (Lórév kivételével) mindenhol 25% alatti az arányuk. Legnagyobb, 10%-ot is meghaladó az arányvesztésük Lórév és Battonya esetében, ahol legnagyobb arányban és számban vannak jelen szerb anyanyelvű lakosok. Emellett 5–10%-os arányvesztést szenvednek el Pomáz, Csobánka, Lippó, Szigetcsép és Százhalombatta esetében. Ez pedig egyre inkább a magyar nyelv használatát teszi szükségessé, ami egy idő után a szerb anyanyelv háttérbe szorítását jelentheti. Ha a szerbek településeinek elhelyezkedését vizsgáljuk, megállapíthatjuk, területileg igen szétszórtnak élnek, szinte sehhol sem képeznek komolyabb csoportot, Pest és Csongrád megyei, nagyobbak mondható előfordulásuk mellett kis létszámú szórványokat találhatunk Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Fejér és Tolna megyében. Az általuk lakott községekben (Lórév 53% kivételével) még jelentős arányban sem képviseltetik magukat. Az 5%-os határt is csak 3 (Battonya 5,5%, Újszentiván 5,0%, és Deszk 5,3%) község esetében éri el. További 21 helységben 5% alatt található arányuk. A legnagyobb, 375 fős csoportjuk Battonyán él. Ezenkívül 100 főt meghaladó közösségük csupán négy található (Lórév, Pomáz, Szigetcsép, Hercegszántó) a mai Magyarország területén.

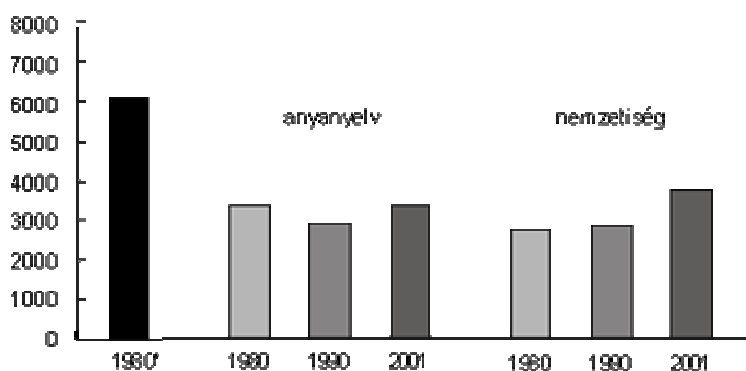
3. A jelenlegi szerb etnikai térszerkezet alakulása

A magyarországi szerbek jelenlegi etnikai térszerkezetét a legutóbbi, 2001-ben végrehajtott népszámlálás alapján lehet rekonstruálni. A népszámlálás nemzetiséget tudakoló kérdésére nem volt kötelező válaszolni, ugyanakkor többes (maximum hármas) kötődés is megadható volt. Az egyre nagyobb asszimilációs nyomásnak kitett, többnyire szórványban élő magyarországi nemzetiségek helyzetére tekintettel a szokásos kérdések mellett, amelyek az anyanyelvet és a nemzetiséget firtatták, föltűnnek a családi, baráti körben beszélt nyelvre, illetve valamely népcsoporthoz történő kulturális igényre vonatkozó adatok is.

Az összesítő adatokból kiderül hogy a legkevesebb azoknak a száma, akik magukat szerb anyanyelvűeknek mondják (3388 fő), ami leginkább előrehaladott nyelvi asszimilációjukkal állhat összefüggésben. Legtöbben valószínűleg az asszimiláció miatt a nyelvet már nem használók, de valamiféle szerb kulturális igénnyel bírók (5279 fő). Eme adatsor érdekessége, összevetve az 1990-es és 1980-as hasonló adatsorokkal, hogy 2001-ben lényegesen többen mondják magukat szerb nemzetiségűnek (3814 fő), mint ahányan anyanyelvként a szerbet adták meg (3. ábra). Az anyanyelvi adatokhoz viszonyítva magasnak mondható a szerb nyelvet családi, baráti körben beszélők száma is (4186 fő).

E legfrissebb adatok alapján a 3388 fő szerb anyanyelvű lakos meglehetősen szétszórta él Magyarországon területén. Leginkább persze azokon a településeken, ahol a történelem során eddig is. Ez a tény 14%-os növekedést sejtet az utóbbi évtizedhez képest. E mögött azonban nem valós demográfiai folyamatok húzódnak, hanem sokkal inkább a már említett többes kötődés lehetőségének ténye. Az 5%-os küszöböt csupán a Csepel-szigeti Lórév községben érik el, ahol a 175 szerb anyanyelvű lakos a lakosság abszolút többségét jelenti (58%). 10 településen (Szigetcsép, Deszk, Battonya, Hercegszántó, Újszentiván, Medina, Lippó, Magyarcsanak, Vése, Magyarbóly) magasabb az arányuk 1%-nál. Legnagyobb közösségük Szegeden (299 fő) és Battonyán (225 fő) a 200 főt is meghaladja. 100 főt meghaladó csoportjaik száma hat, melyek közül kettő a fővárosban található (VII. és II. kerület).

3. ábra. A szerbek számának változása Magyarországon mai területén az elmúlt húsz évben

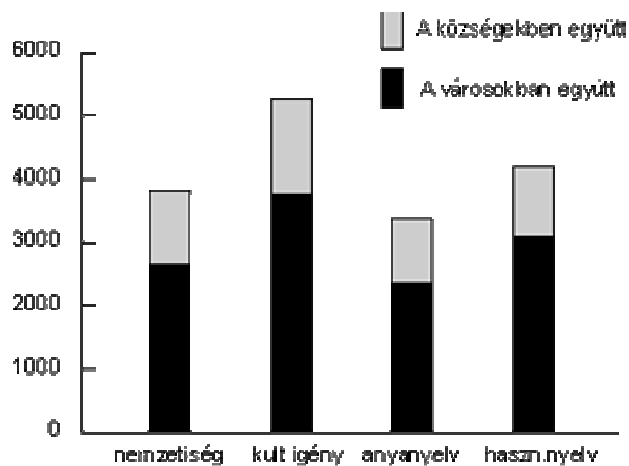

Az adatsorból készített grafikonokból emellett kiderül az is, hogy a különböző szempontból összeírt szerb, illetve szerb származású lakosság milyen arányban falvak, illetve városok

lakója. Ennek alapján megállapítható, hogy a szerb lakosság döntően városokban (elsősorban Budapesten) lakik, ezzel is nagyobb felületen érintkezve a többségi magyarsággal, kitéve az így fokozódó asszimilációs nyomásnak (4. ábra).

A II. világháború után, különösen az utóbbi húsz év adatai alapján elmondható, hogy a magyarországi szerbek nyelvi asszimilációja meglehetősen előrehaladt állapotban van. A változásokat szemlélve azt is megállapíthatjuk, hogy a legtöbb, szerbek által lakott település Baranya, Tolna területén van, a települések méretéből kifolyólag az itt lakó szerbség számaránya azonban kisebb, mint pl. a nagyobb, szerbek által is lakott falvakat bíró másik két terület esetében (különösen igaz ez a Tisza–Maros szögének településeire).

4. ábra. A szerbek száma Magyarország mai területén 2001-ben

4. A szerbek társadalmi, politikai aktivitása

A magyarországi szerbek számáról és területi elhelyezkedéséről a hivatalos népszámlálási adatok mellett a szerb közösségek politikai aktivitásának mértékéből is információkhoz juthatunk. Ennek legfőbb megjelenési formája a kisebbségi önkormányzatok jelenléte és fajtája (5 ábra).

A hazai kisebbségek, [3] így a magyarországi szerbek is 1994 és 1998 után 2002-ben immár harmadszor élhettek az 1993. LXXVII. törvény adta jogukkal, miszerint megválaszthatják saját, kisebbségi önkormányzataikat. E hivatalos testületeken keresztül intézhetik saját ügyeiket, illetve érvényesíthetik érdekeiket. A törvény szerint a kisebbségi csoportok számarányuk súlya szerint alakíthatnak közvetve vagy közvetlenül kisebbségi önkormányzatokat. [4] A kisebbségi önkormányzati képviselők legfeljebb 120 nappal megválasztásuk után országos kisebbségi önkormányzatot is választhatnak.

A 2002-es önkormányzati választásokon a szerbek szempontjából igen sikeresnek volt mondható, hogy 43 kisebbségi önkormányzatot sikerült alakítani, ami csak eggyel kevesebb, mint a számarányukat tekintve majd' kétszer annyian lévő magyarországi románok önkormányzatai. A szerb kisebbségi önkormányzatok a tradicionálisnak mondható településterületeiken találhatók, leginkább a Duna mentén, a Tisza–Maros szögében, illetve

Kelet-Baranyában. Figyelemre méltó, hogy Budapest 16 kerületében is sikerült a szerbeknek önkormányzatot alakítaniuk.

Megállapítható tehát, hogy a magyarországi szerbek számának növekedése mellett politikai aktivitásuk is fokozódik, hiszen olyan helyen is igény mutatkozik a kisebbségi önkormányzatok megalakítására, ahol számuk és arányuk a népszámlálás adatai szerint nem jelentős. Az önkormányzatok tehát az identitás, a kulturális kötődés egyfajta kifejező eszközeként jelenhetnek meg. Ez a közeljövőben annál is inkább fontos, mert a szerbség számának ígéretes növekedése ellenére közösségeik nyelvi asszimilációja, valamint településterületük egyre gyorsuló regressziója a legutóbbi népszámlálást megelőző évtizedben is tovább folytatódott. Így a kisebbségi önkormányzatok lehetnek a szerb kisebbség további egzisztálásának egyik legfontosabb biztosítékai.

5. ábra. A szerbek aránya (2001) és kisebbségi önkormányzataik (2002) Magyarország mai területén

5. Összegzés

A szerb kisebbség mai magyarországi térszerkezetét kialakító többszáz éves változás okait röviden a következőkben adhatjuk meg:

A szerb etnikum első kisebb csoportjait már a középkorban fellelhetjük, jóllehet első igazán jelentős számú szerbséget a Török Birodalom É–ÉNy-ra nyomulása taszítja Magyarország felé. A török hódoltság koráig – amikor a szerb etnikai terület kiterjedése a mai Magyarország területén a legnagyobb – a szerbül beszélő ortodox vallásúak száma és aránya nő, ezzel együtt fokozatos etnikai expanziójuk következik be. E migrációs hullámok eredményeként, a szerbség mozaikos térszerkezete három jól elkülöníthető kisebb-nagyobb összefüggő etnikai térségből álló területet jelöl ki a mai Magyarországon.

A XVIII. századtól kezdődően, párhuzamosan délre húzódásukkal, területi koncentrációjának növekedésével a könnyen mobilizálható szerbség elvándorlása, az I. világháború után optálásuk, majd kisebb mértékben nyelvi asszimilációjuk fokozatosan csökkentette településterületük kiterjedését a mai Magyarország területén. Ez kisebb-nagyobb hiányosságokkal a XVIII. század elejétől megjelenő források, illetve később rendszeressé váló népszámlálások adataiból is kitűnik.

[1] egyetemi adjunktus, ELTE Regionális-földrajzi Tanszék

[2] A tanulmány a PRO RENOVANDA alapítvány támogatásával készült

[3] A törvény a 13 autochton (legalább 100 éve bizonyíthatóan az ország területén élő nem magyar) nemzetiségre vonatkozik (német, roma, szlovák, horvát, szerb, román, szlovén, ruszin, ukrán, lengyel, görög, örmény, bolgár). Így a legújabbban, nagyobb számban jelen lévő arab, orosz és kínai csoportokra nem.

[4] *Települési kisebbségi önkormányzatok* jöhetnek létre akkor, ha egy település önkormányzati testületének több mint a felét kisebbségi jelöltként választották. *Közvetett módon* jön létre a kisebbségi önkormányzat, ha egy település önkormányzati testületének legalább 30%-át kisebbségi jelöltként választották, s e képviselők kisebbségenként legalább három fős helyi kisebbségi önkormányzatot alakítanak. A törvény szerint a választópolgárok az általános önkormányzati választások során közvetlenül is megválaszthatnak kisebbségi önkormányzatot, azokból a jelöltek közül akik legalább öt kopogtató cédulát gyűjtöttek. 50 érvényes szavazattal az 1300 lakost meg nem haladó településeken három, míg 100 érvényes szavazattal az 1300 és 10 000 lakosú településeken öt fős önkormányzat hozható létre.